

Rasa Bertašiūtė
Instytut Budownictwa
i Architektury w Kownie
Litewskie Muzeum
Etnograficzne
(Skansen w Rumszyszkach)

DWÓR ORWISTOWO (ARISTAVĖLĖ) – WIĘZY DZIEDZICTWA MATERIALNEGO I NIEMATERIALNEGO

Słowa kluczowe: architektura drewniana | dziedzictwo materialne oraz niematerialne | ciesielstwo | wiedza oraz umiejętności | centrum badań oraz szkoleniowe

Rasa Bertašiūtė: dr, pracuje w Kaunas University of Technology oraz w Litewskim Muzeum Etnograficznym (Skansenie w Rumszyszkach). Zakres działalności: historia architektury, architektura etniczna, budownictwo drewniane, ochrona dziedzictwa, rekonstrukcja budynków, restauracja i dostosowanie, edukologia, muzeologia. Działalność naukowa: badania architektury tradycyjnej, pomiar budynku, projekty, oszacowanie oraz monitorowanie.

Zazwyczaj historię jesteśmy skłonni oceniać, uwzględniając daty, wydarzenia oraz osobowości. Historia ta dotyczy rzemiosła, bez którego nie byłoby ani jednego obiektu dziedzictwa, dzięki rzemiosłu bowiem możliwe staje się autentyczne zachowanie owego dziedzictwa. Spoglądając na wyraziste, okazałe formy budynków, bardzo rzadko myślimy o tych, którzy je budowali, i nie zastanawiamy się nad tym, że wszystko, co w postaciach materialnych przybywa do nas z przeszłości, było stworzone rękoma rzemieślników. Architektura to wspólne dzieło cieśli-rzemieślnika oraz zamawiającego, odzwierciedlające możliwości techniczne, światopogląd środowiska, miejscowe tradycje, upodobania oraz potrzeby właściciela.

W kontekście historycznym stosunek rzemiosła i architektury cały czas się zmieniał. Powstające rzemiosła, umiejętność posługiwania się narzędziami stworzyły przesłanki do wzrostu ludzkiego potencjału intelektualnego, dały impuls do wskrzeszania myśli twórczej, a tym samym i do rozwoju kultury oraz architektury. Rzemiosło budownicze rozpoczęło się od konstruowania pomieszczeń mieszkalnych za pomocą prymitywnych narzędzi,

ARISTAVĖLĖS DVARO RŪMAI 1955m. Foto H. Grinevičius

Il. 1. Pałac dworski Orwistowo, 1958, Archiwum Litewskiego Muzeum Etnograficznego.

a z biegiem stuleci przekształciło się w skomplikowane struktury, urządzenia, wyszukane formy artystyczne w budownictwie architektury reprezentatywnej¹. Rzemiosło miało wpływ również na postęp techniki budowlanej i wyrazu artystycznego. Rzemiosło budowlane – ciesielstwo – stało się jednym z najbardziej intelektualnych oraz szanowanych zawodów, a cieśle – prawdziwymi wirtuozami technologii drewnianych, konstrukcji oraz form.

Ponieważ rzemieślnicy tworzyli nie tylko przedmioty użytkowe, lecz również piękno, rzemiosło było utożsamiane ze sztuką. I tylko na przełomie XVIII i XIX w. architektura, która w tym czasie była uważana za naukę rzemiosła, ukształtowała przedstawicieli nowej profesji – architektów odpowiedzialnych za piękno budynku². Później, po oddzieleniu się innych profesji intelektualnych (inżynier, konstruktor, technolog, specjalista ds. kosztorysowania, historyk, krytyk sztuki, specjalista ds. prac), cieśla pozostał tym, który

¹ R. Bertašiūtė, *Tradiciniai amatai architektūroje*, [w:] *Lietuvos medinis paveldas*, Rumšiškės 2006, s. 173–186.

² *Lietuvos architektūros istorija. Lietuvos etninė architektūra nuo seniausių laikų iki 1918 m.*, sud. D. Puodžiukienė, Vilnius 2014, s. 24–25.

ręcznie wykonuje najprostszą robotę. Obecnie w pracach restauracyjnych udział bierze duże grono specjalistów, lecz mistrza cieśli wśród nich brak.

Niniejszy artykuł ma na celu przedstawienie rozwoju rzemiosła w kontekście zmian/rekonstrukcji dworu Orwistowo. Jest to również próba zaprezentowania ciesielstwa jako niematerialnego dziedzictwa mającego wielki wpływ na zachowanie architektury drewnianej. W artykule uwzględnione zostały publikacje litewskie oraz zagraniczne, badania opinii publicznej, badania natury. W pracy zastosowano metodę analizy historyczno-porównawczej, typologicznej, indukcyjnej oraz strukturalnej.

PARALELE HISTORYCZNE

Historia dworu Orwistowo – od początków jego istnienia aż po koniec egzystencji – jakże jest podobna do historii innych dworów na Litwie, w których bardzo wyraźnie zarysowały się dzieje rękodziela oraz ciesielstwa. Dwór Orwistowo, będący jednym z wielu dóbr swych właścicieli (Sziuksztów, Zabiellów, Medekszów), nie odznaczał się ani swą wielkością, ani przepychem, lecz zachował typowy koloryt rezydencji szlacheckiej. Koloryt ten bardzo dobrze odzwierciedla kulturę materialną i duchową średniej warstwy szlacheckiej oraz rodzaj rzemieślnictwa.

Data budowy (ok. 1700 r.) wskazuje, iż dwór został wybudowany przez Michała Zabiellę (zmarłego w roku 1734). Według Zygmunta Glogera dwór ów wzniesiono na podstawie planu wykształconego architekta-cieśli³. Dwory bardzo często miały swych tzw. mistrzów sztuki – rzemieślników, stolarzy, cieśli⁴. Specjaliści ci wyśmienicie znali się na subtelnościach techniki budowlanej oraz na estetyce – wskazuje na to racjonalność systemu konstrukcyjnego dworu, dokładność w spajaniu detali, skrupulatność w wygładzaniu powierzchni. Trwałość, wygoda oraz piękno zlewają się w jednolity utwór architektury tektonicznej. W owych czasach pojęcia „sztuki” oraz „rzemiosła” oznaczały to samo: przedmiot wyprodukowany po mistrzowsku i dom wybudowany ze znanstwem były dziełami sztuki⁵. Nieduże dziedzictwo w postaci materiału pozostało z etapu budowy dworu orwistowskiego: dwupoziomowy dach o skomplikowanej konstrukcji, otoczony masywnymi (wystruganymi z jednolitego drzewa) profilowanymi gzymsami, kilka wygładzonych futryn

³ Z. Gloger, *Budownictwo drzewne i wyroby z drzewa w dawnej Polsce*, Warszawa 1907, s. 336.

⁴ V. Žilėnas, *Dailidės ir jų darbo įrankiai*, [w:] *Iš lietuvių kultūros istorijos*, Vilnius 1958, s. 186.

⁵ L. Cieškaitė-Briedikienė, *Dizaino raida nuo Moriso iki Morrisono*, Vilnius 2008, s. 41, 43.

Il. 2. Seminarium o rekonstrukcji okien w Litewskim Muzeum Etnograficznym, 2010. Fot. R. Bertašiūtė.

drzwi oraz okien, jeden komin, kominek, jak również znacznie zmienione na skutek późniejszych rekonstrukcji ściany.

Pod koniec XVIII w. dwór przeszedł w posiadanie rodu Medekszów, który posiadłość przekształcił i dostosował do nowego stylu życia. Właściciele byli wykształceni, nie stronili od innowacji. Nie było im obce typowe dla tej epoki idealizowanie starożytności, co widocznie i miało wpływ na przetrwanie dziedzictwa. Na zewnątrz budynek niewiele się zmienił, natomiast wewnątrz zostały przekształcone, odnowione, zainstalowano system ogrzewania, a ściany i sufit ładnie, modnie pomalowano. O estetykę zadbali najwidoczniej przedstawiciele nowo powstającego zawodu architektów. Twarde konstrukcje stworzone przez starych mistrzów nie zostały zmienione. Odnowiono tylko dekoracje, a niemodne detale z okresu baroku zostały precyzyjnie ukryte pod nowymi. W pałacu dynamika i malowniczość baroku przeplatała się ze spokojem klasycyzmu, prowincjonalizm z oznakami nowych trendów sztuki. Szkoda, że nie znamy dziś nazwisk mistrzów. Znaną są tylko związki właścicieli z głośnym rodem Jeleńskich, dlatego można by

szukać mistrzów wśród architektów z Kiejdan lub wśród grona pracujących na dworach Radziwiłłów malarzy oraz architektów⁶.

W trakcie ostatniej rekonstrukcji, która miała miejsce pod koniec XIX w. (1884 r.), w pałacu wprowadzono jeszcze większe zmiany: przekształcono plan części południowo-wschodniej, wyburzono schody w sieni, zniknęły freski, zmienił się amfiladyczny rozkład pomieszczeń, został dobudowany przedsionek z sześcioma kolumnami, który swą formą zupełnie nie przypominał żadnego stylu architektury oraz nie bardzo pasował do starego budynku pałacu. Estetyka budynku nikogo wówczas nie obchodziła, ponieważ dwór był wynajmowany, a jego właściciele mieszkali w Kownie.

W okresie kapitalizmu dwory na ogół były dostosowywane do nowego typu produkcji, powstał nowy typ właściciela ziemskiego. Największą uwagę skupiano na praktyczności, orientowano się na racjonalność w prowadzeniu gospodarstwa, na powiększanie produkcji, jej intensywność oraz obniżanie kosztów produkcji. Życie tętniło w miastach, czasami więc sam właściciel dworu pojawiał się w nim tylko latem. Produkcję ręczną wyparła nowa – produkcja zmechanizowana, gospodarka przemysłowa. Rzemieślnicy nie mogli konkurować ze zmechanizowaną produkcją, a przemysł oraz kierowanie się bardziej ilością niż jakością doprowadziły do upadku rzemiosła oraz istotnie zmieniły priorytety w architekturze. Gdy cechy materiału zaczęły decydować o formie przedmiotu, zapominano o zaletach produkcji rzemieślniczej. Architektura straciła istniejący dotąd logiczny, funkcjonalny oraz estetyczny sens konstrukcji budynku. Dostrzegamy zmniejszanie się monumentalnych form architektury oraz sztuki⁷.

A jednak pałac w Orwistowie nie stracił starych form i prestiżu. Po pierwszej wojnie światowej nieruchomością zarządzał Stefan, syn Henryka Medekszy, który był zaradnym gospodarzem⁸. W okresie międzywojennym jego majątek stał się wzorowym gospodarstwem, upowszechniającym postępowe idee oraz wdrażającym nowe praktyki gospodarcze⁹. Widocznie na rekonstrukcję pałacu nie pozostało ani środków, ani czasu, a może

⁶ A. Vajevodskaitė, *Istoriniai tyrimai. Rankraštis*, LLBM archyvas, 1985.

⁷ L. Cieškaitė-Briedikienė, *Dizaino raida...*, s. 14, 17, 34.

⁸ Po reformie ziemskiej z roku 1922 do dyspozycji dworów pozostawiono po 80 ha ziemi, a dla wzorcowych gospodarstw dworskich po 150 ha. Dwór Orwistowo po reformie ziemskiej – kosztem wynajmu gospodarstw państwowych – został powiększony do 236 ha.

⁹ Na dworze praktykę odbywał znany badacz architektury Kazimieras Šešelgis (Kazimieras Šešelgis).

Il. 3. Drążenie bierwiona ściany dworskiej, 2010. Fot. R. Bertašiūtė.

nie było i takiej potrzeby. Mocny budynek służył już piątemu czy szóstemu właścicielowi, dlatego nie przerabiano go od podstaw, a jedynie dogładano i porządkowano.

Mistrzowie cieśle w nowych warunkach nie byli już własnością dworu. W okresie międzywojennym, gdy powstawało nowe państwo i ruszyły prace budowlane, na rynku pracy bardzo brakowało cieśli. W gminie było tylko po dwóch–trzech dobrych majstrów¹⁰. W okresie międzywojennym zaczęto otwierać, rozwijać oraz reorganizować szkoły rzemieślnicze. Rzemieślników uczono nie tylko przedmiotów technicznych, lecz i dobrego gustu, twórczości, pojęć związanych ze stylem¹¹. Zachęcano do współpracy architektów oraz rzemieślników, organizowano wyjazdowe kursy na prowincji. W roku 1936 weszła w życie ustawa Litewskiego Pałacu Handlu, Przemysłu oraz Rzemiosła i od tego momentu zaczęto spisywać rzemieślników i szkolić ich. Ustalono także wymagania jakościowe dla produkcji rzemieślniczej. Niestety, wojna przerwała rozwój gospodarki krajowej, a w latach sowieckich, po zupełnej zmianie stosunków roboczych, rzemieślnictwo straciło swoją wagę. Standardowa architektura eliminowała tradycje miejscowego budownictwa. Rzemieślnicy – w szczególności cieśle – zostali wyeliminowani ze strefy architektury. Przestali być twórcami, przydzielono im nową rolę zwykłych wykonawców prac. Ich wiedza oraz umiejętności już nie były nikomu potrzebne...

Lata powojenne nie sprzyjały ani rzemieślnictwu, ani kulturze szlacheckiej. Majątek pozostał bez właściciela, a sam dwór w roku 1940 został skonfiskowany⁷⁰. Największe zmiany w wyglądzie dworu zaszły w czasach sowieckich: w sali oraz w wielkich komnatach wstawiono ściany działowe, by w ten sposób stworzyć kilka mieszkań; przestawione piece, zmienione dekoracje ścienne, sufity, podłogi, okna, zamki u drzwi. Przez pół wieku budynek nie był ani porządkowany, ani nadzorowany, przeciwnie – był tylko bez litości eksploatowany i niszczony. Gdy w roku 1983 miejscowa władza przeznaczyła go na muzeum, pałac był w opłakanym stanie – strasznie zniszczony, zaniedbany, w jednej części mieszkała wielka tuczna świnia...

W roku 1987 pałac dworski został rozebrany, przewieziony do muzeum oraz zmagazynowany i dopiero w roku 2010 (po otrzymaniu funduszy EOG

¹⁰ V. Žilėnas, *Dailidės...*, s. 185.

¹¹ L. Šatavičiūtė, *Dailininkas ar amatininkas? Menininkai ir dailiųjų amatų sąjūdis Tarpukario Lietuvoje*, „Kultūrologija” 2007, t. 15: *Asmenybės, menas, istorija, dabartis*, s. 250–251, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=49619> [dostęp: 31 października 2014 r.].

Il. 4. Struganie gontów na seminarium, 2015. Fot. R. Bertašiūtė.

oraz dzięki pomocy Norweskiego Mechanizmu Finansowego) zaczęto prace rekonstrukcyjno-odbudowawcze. Rozebrany i w bierwionach magazynowany budynek, podobnie jak i rozsypana przez 300 lat wiedza ciesielska, stał się nie lada wyzwaniem dla jeszcze jednego etapu historii budynku dworskiego. Jaki tym razem będzie stosunek architektury do ciesielstwa?

WARTOŚĆ DZIEDZICTWA ARCHITEKTURY

Już na początku XX w. Z. Gloger zwrócił uwagę na oryginalność oraz wartość orwistowskiego pałacu dworskiego¹². Ten unikalny wzorzec litewskiej architektury drewnianej, wcielający budownictwo tradycyjne oraz stylowe z różnych epok, reprezentuje prestiżową architekturę szlachty litewskiej, o wielkiej kulturze budowlanej, pięknych formach. Przez 300 lat swego żywota pałac wiele razy się zmieniał, każda epoka kulturalna wносиła coraz to nową informację, która po wielu latach nabierała znaczenia historycznego.

Budynek skupia w sobie wiele widocznych oraz niewidocznych wartości. Niektóre są namacalne, scharakteryzowane lub opisane, inne – odczuwane emocjonalnie czy za pomocą doświadczenia. Wartość jest różnie pojmowa-

¹² Z. Gloger, *Budownictwo drzewne...*, s. 336.

na. Pojęcie wartości kształtuje stosunek do dziedzictwa. Dla specjalistów od budynków historycznych wartość opiera się na informacji naukowej, tymczasem dla zwykłych ludzi ważniejsze są kryteria emocjonalne, estetyczne oraz użyteczne¹³. Osobisty stosunek do wartości dziedzictwa wiąże się często z niewidzialną, duchową więzią: doceniamy to, co poznajemy, rozumiemy, o czym mamy wiedzę, z czym czujemy więź duchową lub z czym wiąże nas pamięć historyczna.

Ów niematerialny osobisty stosunek człowieka do dziedzictwa ma wpływ na żywotność dziedzictwa. Wyraża się on poprzez wiedzę, emocje, zachowanie oraz praktyczne przystosowanie dziedzictwa¹⁴. W tradycyjnej kulturze wiejskiej obiekty z przeszłości nie były zbyt chronione ani cenione, pozwalano im *umrzeć śmiercią naturalną*¹⁵. Chroniono nie obiekty materialne, lecz wiedzę i umiejętności potrzebne do wybudowania w razie potrzeby takiego samego obiektu. Dziś jest wręcz odwrotnie – chronimy kształty zewnętrzne, z braku wiedzy nieudolnie je odtwarzając i interpretując.

Muzea od dawna szczerzą się swoimi wartościowymi zbiorami, a ostatnio dążą do stworzenia również emocjonalnego pola ekspozycji. Europa coraz więcej rozmawia na temat cech dziedzictwa niematerialnego, którym przypisuje się nawet większe znaczenie niż tym materialnym. Według Dawsona Munjeri, cały sens kryje się w dziedzictwie niematerialnym, materiał autentyczny to jedynie wymiar pomagający zrozumieć prawdę¹⁶. Znaczenie temu materiałowi nadaje duchowe dziedzictwo kulturalne, które niejako utrwała pamięć, nadaje pewną formę wiedzy¹⁷. Dziedzictwo niematerialne – ochrona oraz pielęgnacja „dialektu budowlanego” – stało się dziś warunkiem zachowania dziedzictwa materialnego. Coraz większą wagą oraz szacunkiem darzy się mistrzów rzemieślników. Rzemiosło, stare technologie, stanowiące niegdyś część tradycji, znów stają się elementami dziedzictwa kulturalnego,

¹³ A. Vaitkuvienė, *Kultūros palikimo paveldinimo procesai sovietinėje ir posovietinėje Lietuvoje*, daktaro disertacija, Vilnius 2010, s. 146 i 18–19.

¹⁴ R. Bertašiūtė, *Tarpukario gyvenviečių (mietelio, bažnytkaimio, kaimo) kraštovaizdis ir architektūros paveldo vertės*, [w:] *Lietuvos tarpukario architektūrinis palikimas: materialumo ir nematerialumo dermė*, Kaunas 2015, s. 150–176.

¹⁵ R. Čepaitienė, *Kultūros paveldo sampratos Lietuvoje XX amžiuje*, daktaro disertacija, Vilnius 2003, s. 30.

¹⁶ D. Munjeri, *Tangible and intangible Heritage: from difference to convergence*, „Museum International” 2004, nr 1–2, s. 14, <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1350-0775.2004.00453.x/pdf> [31 października 2014 r.].

¹⁷ R. Čepaitienė, *Paveldosauga globaliajame pasaulyje*, Vilnius 2010, s. 184.

Il. 5. Gzyms pałacu dworskiego, 2015. Fot. R. Bertašiūtė.

które również trzeba odtworzyć¹⁸. Ówczesny dynamiczny świat rozumie wartości kulturalne, jak i to, iż autentyczność w stosunku do rzemiosła tradycyjnego oraz kontynuacja umiejętności potrzebne są do porządkowania dziedzictwa, jego wskrzeszenia oraz zachowania¹⁹.

Badania etnologiczne przeprowadzone na Litwie wskazują, iż w latach sowieckich przez 50 lat tradycje przekazywane wcześniej z pokolenia na pokolenie zanikły²⁰. Dzisiejsze oficjalne dziedzictwo narodowe, którego najważniejsze zasady bardzo powoli podlegają zmianom, orientowane jest na wizualne pojęcie dziedzictwa, dlatego dziedzictwo drewniane, które jako tradycja pozostaje niematerialne, jest niszczone. I choć autentyczność uważa się za najważniejszą wartość dziedzictwa, do tej pory nie uwzględniono faktu, że w skali wartości autentyczności dziedzictwa drewnianego ciesielstwo tradycyjne odgrywa pierwszoplanową rolę²¹. Istotę autentyczności budynków, w budowie których użyto krótkotrwałego, szybko rozpadającego się materiału (drzewo, słoma, glina), stanowi żywa tradycja budowlana i sposoby miejscowej budowy, poznanie materiałów oraz konstrukcji i ich używanie w praktyce. Nieznajomość oraz nieuwzględnianie starych technologii budowlanych powodują zatarcie informacji historycznej, a tym samym zniszczenie wartości obiektu.

¹⁸ R. Bertašiūtė, *Medinio paveldo puoselėjimas Lietuvos liaudies buities muziejuje*, „Gimtasai kraštas” 2009, nr 2, s. 6.

¹⁹ J. Jokilehto, *Authenticity: a General Framework for the Concept*, [w:] *Nara Conference of Authenticity in Relation to World Heritage Convention*, Trondheim 1995, s. 31.

²⁰ R. Paukštytė-Šaknienė, *Tradicijos sampratos šiuolaikinėje Lietuvoje*, „Lituanistika” 2012, t. 58, nr 2, s. 206.

²¹ G. Jarulaitienė, *Tradicinių dailidystės technologijų ir medinio paveldo apsauga*, magistro darbas, Vilnius 2006, s. 38–39.

Już zaczynamy rozumieć, iż sens ukryty w obiektach architektury jest ważniejszy niż same budynki, ale to właśnie budynki są wszystkim, co możemy ocalić, gdy brakuje żywej pamięci. Dziedzictwo niematerialne nie ma wyrazu fizycznego, związane jest z konkretnymi przedsięwzięciami czy działalnością, i dlatego potrzebuje innych sposobów ochrony oraz środków utrzymania. Środki administracyjno-prawne potrzebne są do ochrony dziedzictwa materialnego, lecz najczęściej nie są skuteczne w ochronie dziedzictwa niematerialnego, w którego ochronie ważną rolę odgrywa specyficzny kontekst socjalny i kulturalny, a dla ciągłości – konkretna działalność ludzka. Do muzeum przenosimy wyłącznie dziedzictwo materialne: drewniane części konstrukcyjne, bierwiona, krokwie, detale, przykłady tynku lub kafli. Rekonstrukcja lub odtworzenie budynków to za mało; eksponaty przechowywane w muzeum – budynki drewniane – potrzebują stałej opieki oraz porządkowania, dlatego zasoby muzeum racjonalnie byłoby wykorzystać do szkoleń, pielęgnacji rzemiosła, bez którego nie da się zachować dziedzictwa materialnego. Przesłanką działania człowieka jest wiedza, to od niej zależy większa część naszego działania – tylko poznając dziedzictwo, uczymy się je cenić. Cała nasza praca straci sens, jeżeli społeczeństwo nie zrozumie wartości dziedzictwa oraz nie będzie myślało tak samo jak my, specjaliści²². Rzemiosła tradycyjne są pojmowane jako dziedzina nauki, którą trzeba przyswoić, a zarazem stanowią rodzaj działalności ekonomicznej²³. Prawidłowo wykonywane prace porządkowania budynków edukują społeczność, zachęcają do interesowania się obiektami historycznymi, tradycjami, uczą też odpowiedzialności za ich ochronę.

Przedmioty, budynki oraz doświadczenia Litewskiego Muzeum Etnograficznego w pewnym sensie stanowią otwarte laboratorium badań architektury. Tu wartościowe stają się nie tylko kształty materialne. Nie mniej ważna jest strona niematerialna – jej witalność, informacja historyczna, upowszechnianie wiedzy, wskrzeszanie pojęcia własności oraz konfrontacja z teraźniejszością, z problemami architektury drewnianej. Przestrzeń muzeum pozwala na podejmowanie zróżnicowanej działalności. Wybrany kierunek to starania w kierunku ochrony nie tylko wartościowego pałacu dworskiego, lecz również wskrzeszania dziedzictwa niematerialnego, tradycji budowy z drewna.

²² E. Lutsepp, *Commentaries to the development plan of the study and maintenance of rural architecture and landscapes*, [w:] *Rural Architecture and Rural Landscapes*, Tallinn 2008, s. 102.

²³ *Crafts and Conservation: Synthesis Report for ICCROM*, http://www.iccrom.org/ifrcdn/pdf/ICCROM_02_CraftsandConservation_en.pdf, s. 2 [31 października 2014 r.].

Il. 6. Pałac dworski Orvistowo, Litewskie Muzeum Etnograficznym po rekonstrukcji w 2016. Fot. R. Bertašiūtė, stan na 2017 r.

CO ODTWARZAMY?

Wartości kulturalne mogą być przechowywane w muzeach, ale muszą też być od nowa wprowadzane w życie, aby nie pozostały tylko przeszłością – eksponatami niezwiązanymi z samą kulturą. Kultura jest aktualna oraz żywa, dopóki przekazuje podstawowe przepisy etyczne, dopóki wskrzesza naturalną więź człowieka z przyrodą²⁴. Nie bez powodu tak ważną i aktualną sprawą staje się dziś etyka pracy, której najważniejsze zasady – twórcza relacja człowieka ze środowiskiem, materiałem oraz narzędziem – urzeczywistnia ciesielstwo. Wypowiedziane ponad 100 lat temu przez Williamsa Morrisa słowa, które wskrzesiły wartości rzemiosła, znowu do nas powracają, z nową interpretacją. W materialnym, wręcz ubogim duchowo XXI w. nabierają aktualności i wyjątkowego znaczenia²⁵.

Do odtworzenia wiedzy oraz umiejętności ciesielstwa tradycyjnego potrzeba o wiele więcej czasu niż do odtworzenia dziedzictwa materialnego. Kompetencje rzemieślnika składają się z wielu umiejętności, których nie

²⁴ M.D. Philippe OP, *Trys išmintys*, Vilnius 2009, s. 101–102.

²⁵ L. Cieškaitė-Brėdikienė, *Dizaino raida...*, s. 11.

posiada żaden inny specjalista pracujący przy budynku, popartych wiedzą i doświadczeniem. Rzemiosło to produkt twórczej działalności człowieka w przyrodzie, powstający w rękach mistrza dzięki zastosowaniu narzędzi oraz materiału. Rzemieślnik, artysta pracujący z pierwotnym surowcem, ma najlepsze poczucie materiału oraz jego jakości. A żeby praca szła sprawniej i lepiej, człowiek posługuje się narzędziami. Starania, by pracę ukończyć jak najszybciej, bardzo często nie pozostawiają czasu na poznanie materiału oraz obiektu, który został z niego zbudowany, a używanie coraz to nowocześniejszych narzędzi grozi zagubieniem jakości oraz niezachowaniem autentycznego stosunku między jakością a materiałem. Im bardziej produktywnie jest narzędzie, tym mniej oryginalny staje się produkt: rzeczy stają się do siebie podobne, zanika indywidualność oraz styl twórcy²⁶. Podczas prac rekonstrukcyjnych kompetencja rzemieślnika jest jedną z najważniejszych, jeżeli więc nie zachowamy i nie odtworzymy pierwotnych relacji pomiędzy człowiekiem a narzędziem, zaprzepaścimy także sedno idei twórczości.

Rekonstrukcja budynku nie jest tylko odtwarzaniem form czy mechanicznym powtarzaniem struktury, lecz również próbą zrozumienia i odwzorowania przebiegu budowy. To zarazem obiekt i utwór dzisiejszy, wcielający pojęcia rekonstrukcji oraz pokazujący umiejętności osób ją wykonujących. Odbudowa budynku historycznego jest zarazem swoistą nauką historii kultury oraz możliwością poznania starych materiałów, wyrobów i technologii budownictwa, zapoznania się z mentalnością, potrzebami oraz pracą budowniczych. Specjaliści od rekonstrukcji badają obiekt, wyjaśniają bardzo wiele szczegółów, spisują wszystko, a potem przekazują swą wiedzę.

Po nabyciu pałacu dworskiego Orwistowo najpierw wykonano szczegółowe badania historyczne, architektoniczne, archeologiczne oraz badania poliharmonii wewnętrznej. Badania ujawniają złożoną historię pałacu. Pod tynkiem odnaleziono zamurowane drzwi, profilowane, pięknie rzeźbione futryny drzwi oraz okien, oznaki dawnego przedsionka oraz wiele innych śladów świetności budynku. Projekt rekonstrukcji dworu stał się nowym wyzwaniem, mającym na celu nie tylko odtworzenie formy budynku, lecz także kryjących się za nią niematerialnych wartości dziedzictwa, pozwalających na zrozumienie sekretów ciesielstwa. Z pomocą przybyli profesjonalni mistrzowie, wykonawcy prac, eksperci z kraju oraz z zagranicy. Bardzo szczegółowo badano materiały budowlane, metody budowy ścian, miejsce styc-

²⁶ M.D. Philippe OP, *Trys išmintys*, s. 70–77.

ności bierwion, prace wykończeniowe, profile, oznaki używanych narzędzi oraz inne detale pomagające w zrozumieniu starych technologii. Z miejsca, gdzie prowadzono prace, wybierano stare bierwiona, które łątano, spajano z nowymi i w ten sposób ściany budynku pięły się w górę; zamontowano też nową konstrukcję dachu. Starano się zachować jak najwięcej starych elementów budynku. Nowe części – gzymsy, futryny drzwi oraz okien – odtworzano szczegółowo na podstawie starych elementów. Tak jak przed 300 laty spojenia konstrukcji, węzły – jeżeli była taka możliwość – utrwalano drewnianymi zatyczkami, a szczeliny między kłodami zatykano torfowcem.

Równoległe do prac budowlanych w latach 2009–2010 oraz 2015–2016 odbywały się szkolenia praktyczne, poświęcone badaniom budynku drewnianego i wiedzy ciesielskiej. Mistrzowie, którzy zjechali się tu z całej Litwy, pogłębiali swą wiedzę oraz doskonalili umiejętności. W pracy używano starych narzędzi – po to, aby lepiej zrozumieć technologie budowlane, a tym samym i sekrety architektury. Praca eksperymentalna pozwoliła na zawiązanie się dyskusji, poznawanie zagadnień związanych z architekturą, pozwoliła wypracować nowe spojrzenie na sytuacje i problemy związane z pracami rekonstrukcyjnymi. Już samo bycie razem zbliżyło przedstawicieli różnych zawodów, dało możliwość pogłębienia wiedzy, zainspirowało oraz zjednoczyło ludzi o tych samych poglądach na dalszą pracę.

Obecnie muzeum ma do spełnienia bardzo ważne i odpowiedzialne zadanie – zdobyte doświadczenie, wiedzę oraz potencjał naukowy chce wykorzystać do pielęgnacji oraz zachowania dziedzictwa drewnianego jako żywej tradycji. Istotne jest nie tyle zbieranie oraz przechowywanie zanikających wartości, co rozpoznanie zebranych wartości, rozszyfrowanie informacji oraz ożywienie tradycji. Integralna ochrona dziedzictwa staje się dziś nie tylko dążeniem, lecz także istotnym ogniwem skupiającym dziedzictwo przyrodnicze oraz kulturalne, materialne i niematerialne w jedną całość, pobudzającą do działania także miejscową społeczność, odpowiedzialną za swe środowisko oraz zainteresowaną zachowaniem krajobrazów kulturowych i swojej tożsamości²⁷.

Wcielając w życie norweski projekt EOG (Europejski Obszar Gospodarczy), mający na celu odbudowanie Litewskiego Muzeum Etnograficznego (Skansenu w Rumszyszkach), wykonano prace rekonstrukcyjne pałacu dworskiego Orwistowo, założono centrum dziedzictwa architektury drewnianej.

²⁷ R. Čepaitienė, *Paveldosauga...*, s. 207.

W części pomieszczeń znajdują się ekspozycje poświęcone codzienności dworskiej. Infrastruktura dworska przystosowywana jest do rozpowszechniania dziedzictwa drewnianego, nauki rzemiosła oraz innych działań związanych z kultywowaniem budowy z drewna. Na podstawie przykładów zagranicznych oraz własnego doświadczenia tworzymy pole współpracy oraz wymiany informacji, do którego zapraszamy różnych specjalistów, właścicieli domów drewnianych. Mamy nadzieję, że doświadczenie zdobyte przy rekonstrukcji oraz odbudowie starych budynków pomoże w kształtowaniu nowego, prawidłowego punktu widzenia na dziedzictwo architektury drewnianej.

WNIOSKI

Dziedzictwu niematerialnemu poświęca się dziś coraz więcej uwagi. Rzemiosła tradycyjne, stare technologie są niezbędnym warunkiem zachowania dziedzictwa materialnego, natomiast dziedzictwo niematerialne nie ma wyrazu fizycznego, nie jest związane z konkretnymi czynami lub działalnością, dlatego potrzebuje innych środków ochrony, a do jego utrzymania potrzebny jest kontekst socjalny oraz kulturowy, konkretna działalność ludzka.

Wiedza daje człowiekowi możliwość działania, to od niej zależy większa część naszych przedsięwzięć. Na odtworzenie wiedzy o ciesielstwie tradycyjnym oraz umiejętności w tym zakresie potrzeba o wiele więcej czasu niż na odtworzenie dziedzictwa materialnego. Jeżeli jednak nie zachowamy tego dziedzictwa, nie odtworzymy pierwotnej relacji między człowiekiem a narzędziem i materiałem przy budowie obiektu, stracimy samo sedno idei utworu.

Obecnie muzeum ma do spełnienia bardzo ważne i odpowiedzialne zadanie – zdobyte doświadczenie, wiedzę oraz potencjał naukowy chce wykorzystać do pielęgnacji oraz zachowania dziedzictwa drewnianego jako żywej tradycji. Istotne jest nie tyle zbieranie oraz przechowywanie zanikających wartości, co rozpoznanie tych zebranych, roszzyfrowanie informacji oraz ożywienie tradycji.

BIBLIOGRAFIA

- Bertašiūtė R., *Medinio paveldo puoselėjimas Lietuvos liaudies buities muziejuje*, „Gimtasai kraštas” 2009, nr 2, p. 64–71.
- Bertašiūtė R., *Tarpukario gyvenviečių (mietelio, bažnytkaimio, kaimo) kraštovaizdžio ir architektūros paveldo vertės*, [in:] *Lietuvos tarpukario architektūrinis palikimas: materialumo ir nematerialumo dermė*. Kaunas 2015, p. 150–176.
- Bertašiūtė R., *Tradiciniai amatai architektūroje*, [in:] *Lietuvos medinis paveldas*. Rumšiškės 2006, p. 173–186.

- Cieškaitė Briedikienė L., *Dizaino raida nuo Morriso iki Morrisono*. Vilnius 2008.
- Crafts and Conservation: Synthesis Report for ICCROM* [Interaktywny], 2004, s. 2 [dostęp: 31.10.2014], http://www.iccrom.org/ifrcdn/pdf/ICCROM_02_CraftsandConservation_en.pdf.
- Čepaitienė R., *Kultūros paveldo sampratos Lietuvoje XX amžiuje*. Daktaro disertacija. Vilnius 2003.
- Čepaitienė R., *Paveldosauga globaliajame pasaulyje*, Vilnius 2010.
- Dawson M., *Tangible and intangible Heritage: from difference to convergence*. [Interaktywny], 2004, nr. 1–2 [dostęp: 31.10.2014], <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1350-0775.2004.00453.x/pdf>.
- Gloger Z. *Budownictwo drzewne i wyroby z drzewa w dawnej Polsce*. Warszawa 1907.
- Jarulaitienė G., *Tradicinių dailidystės technologijų ir medinio paveldo apsauga*. Magistro darbas, Vilnius 2006.
- Jokilehto J., *Authenticity: a General Framework for the Concept. Nara Conference of Authenticity in Relation to World Heritage Convention*, Trondheim 1995.
- Lutsepp E., *Commentaries to the development plan of the study and maintenance of rural architecture and landscapes. Rural Architecture and Rural Landscapes*, Tallinn 2008.
- Marie-Dominique Ph., *Trys išmintys*, Vilnius 2009.
- Paukštytė-Šaknienė R., *Tradicijos sampratos šiuolaikinėje Lietuvoje*, „Lituanistika“ 2012, t. 58, nr 2(88), p. 206–217.
- Puodžiukienė D., *Lietuvos architektūros istorija. Lietuvos etninė architektūra nuo seniausių laikų iki 1918 m.*, Vilnius 2014.
- Šatavičiūtė L., *Dailininkas ar amatininkas? Menininkai ir dailiųjų amatų sąjūdis Tarpukario Lietuvoje*, „Kultūrologija“, kn. 15: Asmenybė, menas, istorija, dabartis. 2007, p. 244–272.
- Vaitkuvienė A., *Kultūros palikimo paveldinimo procesai sovietinėje ir posovietinėje Lietuvoje*, Daktaro disertacija, 2010.
- Vajevodskaitė A., *Istoriniai tyrimai. Rankraštis*, LLBM archyvas, 1985.
- Žilėnas V., *Dailidės ir jų darbo įrankiai*, [w:] *Iš lietuvių kultūros istorijos*, t. 1, Vilnius 1958, 185–188.

Summary

Aspects of Tangible and Intangible Heritage in Aristavele Former Manor

The restored Aristavėlė manor in the Open Air Museum of Lithuanian reveals the history of 300 year old wooden building/construction. This residence reflect the tangible and intangible culture of middle nobility, the relationship between crafts and architecture that has undergone the changes in the historical context of XVII–XIX centuries. The craftsmanship shows/reflects technical

progress, spread of constructions, innovations/novelties of aesthetic expression. Building trade – carpentry was one of the most intelligent and respected professions. The craft was identified with art, as craftsmen created not only utilitarian objects but also beauty. The science of architecture, that formed only in XVIII–XIX centuries, has developed a new profession, architects who took responsibility for the building's beauty. Later, then other intellectual professions separated, a carpenter was left as the simplest handiwork. Now a large number of specialists work on building's restoration, but there are no craftsmen/carpenters in this process... However craftsman's competence is one of the most important – if we do not preserve and restore the relationship between the primary/authentic tool of and material, that was used when creating the object, we lose the essential idea of work.

Restoration has become a challenge and the desire not only to restore the shapes/forms of manor house but to understand and convey mastery tradition. Nowadays there are lot of discussions about authenticity of wooden building that the essence of wooden heritage lies in the local construction methods, materials, structures, knowledge and skills of carpenters implemented in practices. Restoration of building is both the object of heritage and today's work embodying the concepts of restoration, assessments and our abilities to carry out these tasks. Knowledge and skills of carpentry, as a continuation of the living tradition, is one of the most important part of cultural heritage. Thus it is meaningful to adapt Aristavèlè manor for dissemination of knowledge and good practice, craft training, research and other activities related to the building traditions.

Translated by Author